

УДК 930 (438)"185/193":94 (477.5:438)"1499–1501"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-5>

Юрій МИЦАВКА,
orcid.org/0000-0002-0585-4182
аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) yuriiymytavka@gmail.com

УНІЙНІ ПРОЦЕСИ МІЖ ПОЛЬСЬКОЮ ТА ЛИТОВСЬКОЮ ДЕРЖАВАМИ В 1499–1501 РР. В ОЦІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ ХІХ СТ. – 1939 РОКУ

У статті проаналізовано особливості зображення унійного процесу між Королівством Польським та Великим князівством Литовським в 1499–1501 рр. у працях польських істориків, що творили в кінці ХІХ ст. і до 1939 р. Висвітлено пошуки вченими причин, які спонукали польську та литовську сторони до оновлення союзних домовленостей між обома державами. Розглянуто оцінки дослідниками зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, що формували особливості підходів до унії політичних еліт обох держав. Встановлено роль, яку відводили польські вчені, факторам невдачі для Литви війни із московським царем Іваном ІІІ та поразки польських військ у поході в Молдову. Вивчено дефініції істориками сутності нових умов унійних домовленостей. Визначено роль, яку польські науковці відводили у цих процесах монархам із династії Ягеллонів. Так зокрема особу Олександра Ягеллона історики оцінювали, як доволі слабого політика, що пішов на значні поступки для можновладців і за новими договорами відмовився від значної долі своїх повноважень монарха. Визначено, що у польській історіографії здебільшого схилились до оцінок унійних процесів 1499–1501 рр. як відходу від принципу інкорпорації Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського та перехід до формули фактичного союзу рівноправних держав. Досліджено особливості інтерпретацій та оцінок наслідків Краківсько-Віленської та Пйотрковсько-Мельницької унії для усього наступного унійного процесу між політичними організаціями та народами обох держав. Означено, що за висновками ряду істориків ці унійні договори могли призвести до можливого майбутнього повного розпаду союзу обох державних утворень.

Ключові слова: польсько-литовська унія, польська історіографія, Королівство Польське, Велике князівство Литовське, інкорпорація, союзний договір, Пйотрковсько-Мельницька унія.

Yurii MYTSAVKA,
orcid.org/0000-0002-0585-4182
Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Jurisprudence
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yuriiymytavka@gmail.com

THE UNION PROCESSES BETWEEN THE POLISH AND LITHUANIAN STATES IN 1499–1501 IN THE ASSESSMENTS OF POLISH HISTORIANS AT THE END OF THE 19TH CENTURY – 1939

The article analyzes the features of the depiction of the union process between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in 1499–1501 in the works of Polish historians who wrote at the end of the 19th century and until 1939. The search for the reasons that prompted the Polish and Lithuanian sides to renew the alliance agreements between the two states is highlighted. The researchers' assessments of the external and internal political circumstances that formed the peculiarities of the approaches to the union of the political elites of both states were considered. The role assigned by Polish scholars to the factors of the unsuccessful war for Lithuania with the Muscovite Tsar Ivan III and the defeat of the Polish troops in the campaign to Moldova was established. Definitions of the essence of the new conditions of the union agreements by historians have been studied. The role that Polish scholars assigned to the monarchs from the Jagiellonian dynasty in these processes was determined. Thus, in particular, historians assessed the person of Alexander Jagiellon as a rather weak politician who made significant concessions to the powerful and, under the new treaties, gave up a significant portion of his powers as a monarch. It was determined that Polish historiography was mostly inclined to evaluate the union processes of 1499–1501 as a departure from the principle of incorporation of the Grand Duchy of Lithuania into the Kingdom of Poland and a transition to the formula of a de facto union of equal states. Peculiarities of interpretations and assessments of the consequences of the Kraków-Vilnius and Piotrków-Mielnik Unions for the entire subsequent union process between the political bodies and peoples of both states have been studied. It was noted that according to the conclusions of a number of historians, these union treaties could lead to a possible future complete disintegration of the union of both state entities.

Key words: Polish-Lithuanian union, Polish historiography, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, incorporation, union treaty, Piotrków-Mielnik Union.

Постановка проблеми. Історія польсько-литовських уній завжди перебувала у центрі зацікавленості істориків, як тих, що представляли народи котрі входили в склад Королівства Польського та Великого князівства Литовського, так й іноземних дослідників. Вчених цікавили особливості процесів суспільно-політичної та культурної інтеграції, що попри усю їх складність та неоднозначність, показали свою життєздатність та забезпечили зв'язки народів Центральної та Східної Європи протягом чотирьох століть. Сам же процес укладення унійних договорів, що розтягнувся ледь не на двісті років, переходив через ряд етапів, одним із яких були домовленості 1499–1501 років, які отримали яскраве висвітлення в історичній науці. Чи не найбагатший пласт досліджень цих подій постав у ході праці польських істориків, які особливо плідно працювали над цією тематикою з кінця XIX століття і до часів падіння II Речі Посполитої в 1939 р.

Аналіз досліджень. Події польсько-литовських уній постійно викликали жвавий інтерес серед дослідників, що мало результат у появі величезної кількості праць їм присвячених. Особливо багатою є історіографія ключових у цьому процесі подій Кревської та Люблінської уній, що у свою чергу підштовхувало вчених вивчати сам цей доробок. Однак висвітлення у працях істориків унійних договорів 1499–1501 рр. здебільшого залишались у тіні уваги дослідників-історіографів й не здобули значного висвітлення у літературі. Вивчення доробку науковців у даній тематиці отримало своє місце лише у більш широких історіографічних працях над історією унійних процесів. Такими, наприклад, ще в міжвоєнний період були проведені дослідження Казімежа Ходиніцького (Chodynicki, 1930). Певні загальні спостереження щодо підходів польських істориків до висвітлення унійної проблематики, зробив у своєму історіографічному дослідженні Юліуш Бардах (Bardach, 1969). Серед сучасних праць варто згадати масштабне дослідження Роберта Фроста, у якій британський вчений часто звертався до висвітлення тих чи інших позицій польських істориків минулого (Frost, 2018). Втім, серед вітчизняних історіографічних праць досі немає окремого спеціального дослідження присвяченого зображенню унійних процесів та договорів 1499–1501 рр. у польській історичній науці.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати здобутки польської науки від кінця XIX і до початку II Світової війни у вивченні та особливостях інтерпретацій унійних договорів між польською та литовською державами в 1499 – 1501 роках.

Виклад основного матеріалу. Після смерті в 1492 р. короля та великого князя Казимира IV Ягеллончика на престолах у Кракові та Вільні сіли два його сини – Ян Ольбрахта та Олександр. Такий розвиток подій, із утвердженням окремих монархів, загрожував єдності польсько-литовської держави утверджені Кревською унією 1385 р. Перед загрозою різноманітних зовнішньо- та внутрішньополітичних викликів, як то не вдалий для Польщі похід у Молдову 1497 р. та поразка литовських військ у битві проти московитів під Ведрошою в 1500 р., політичні еліти обох держав повернулись до ідеї врегулювання відносин між країнами через поновлення старих та укладення нових унійних договорів. Такими були акт польського сейму в Кракові 6 травня 1499 р. та прийнятий у Литві документ від 14 липня 1499 р., що повторювали пункти Городельської унії 1413 р., за винятком формулювання про сюзеренітет Польщі над Великим князівством Литовським. Наступні унійні договори були укладені в Пйотркові та Мельнику в 1501 р. при обранні Олександра Ягеллончика на польський престол. Постулати усіх цих документів, причини та обставини укладення, а також їх наслідки привертати чільну увагу польських істориків, що працювали у другій половині XIX та першій половині XX століть й породжували у них часто дуже відмінні оцінки.

Дослідники багато уваги зосереджували на причинах, що спонукали польську та литовську сторони до оновлення договорів, що регулювали б взаємовідносини між ними. Причину нових унійних домовленостей зламу XIV–XV ст. А. Левіцький бачив в успіхах наступу Москви на володіння Великого князівства Литовського, яка у війнах 1490-х рр. захоплювала щораз нові території. Це, як вказував вчений, «заставило литовців знову відчувати потребу тісного зв'язку із Польщею» (Lewicki, 1884: 162). Через це «в 1499 р. було відновлено Городельську унію й відтоді зупинено сепаратистські устремління» литовців на шляху від'єднання від Королівства Польського. Такі оцінки наслідків унійних домовленостей 1499 р. для литовського та руського населення були зумовлені ставленням історика до устремлень еліт Великого князівства Литовського у попередній період. «Сепаратистські устремління» він вбачав у зверненнях литовсько-руських еліт до Казимира IV із проханнями встановити у Великому князівстві окремого великого князя, чого той постійно уникав. Реалізувати свої бажання можновладці змогли лише після смерті цього монарха й «не оглядаючись на поляків, самі винесли Олександра на велике князівство» (Lewicki, 1923: 152).

Подібно розглядав причини укладення нових унійних домовленостей і корифей краківської історичної школи Міхал Бобжинський. Їх він вбачав у поразках Польщі та Литви у їх війнах із сусідами. «Очевидним стало – вказував історик – що союз, котрий між собою підтримували Ольбрахт та Олександр, не може замінити тісної унії, об'єднання закордонної політики і сил Польщі й Литви. Це переконання торувало собі шлях під загрозою спільних небезпек» (Bobrzyński, 1927: 7). Науковець звертав увагу на переговорах щодо форми нового унійного договору, які вели еліти обох держав ще з 1496 р. Литовській стороні вдалося внести у текст договору положення про зрівняння у правах Великого князівства Литовського із Королівством Польським, натомість поляки впровадили пункти про вільні вибори короля та одночасно великого князя на спільному з'їзді шляхти обох країн. Однак проти цих проєктів виступили самі монархи, адже такі ідеї загрожували спадковим правам Ягеллонів на Литву.

Причину укладення унії 1499 р. О. Халецький бачив у важкому становищі Королівства Польського, у яке воно потрапило після поразки Яна Ольбрахта у поході проти турків у Молдову. Щоб отримати допомогу в обороні перед турецьким наступом, у Литву в 1498 р. було вислано посольство й «литовці вирішили скористатись важким становищем, у яке попала інша сторона, щоб нарешті досягнути здійснення своїх вимог у справі унії» (Halecki, 1919: 450). Однак і самі литовці, як зауважував історик, мали причину шукати допомоги у Польщі – їм було необхідно забезпечити Київщину від можливої експансії, як турок й татар, так і Москви. Таким чином вчений показував складність та неоднозначність історичної долі народів, які входили у польсько-литовський союз, що заставляла їх поглиблювати співпрацю, виховувала розуміння спільних інтересів, потреби компромісів та поступок заради вищої мети. З іншого боку такі приклади були йому наочним свідомством тісної взаємозалежності народів Королівства Польського та Великого князівства Литовського, яка вела їх до нових здобутків та вершин розвитку.

Унійні договори 1499 р. між королем Польщі Яном Ольбрахтом та великим князем литовським Олександром Ф. Конечний бачив спробою мобілізувати сили Корони на боротьбу проти наступу великого князя московського Івана III, що на той час становив екзистенційну небезпеку для Великого князівства Литовського. Вчений вказував, що нові домовленості призвели до відновлення Городельської унії 1413 р. й визначили, що «відтоді ні

Польща, ні Литва не будуть вибирати собі окремого монарха й через це вирішено, що котрий із братів переживе іншого, Ольбрахт чи Олександр, той після цього буде сам панувати над Польщею та Литвою». Також планувалося, що польські війська будуть вислані на війну проти Москви. Таким чином історик наголошував: «це все означало, що тепер оборону Литви від Москви та схизми доручалося полякам» (Konieczny, 1903: 241).

О. Халецький наголошував, що литовські посланці, що прибули на переговори до Яна Ольбрахта та польських можновладців, планували вести розмови про «відновлення конфедерації та ліги» із Польщею. Головними їх вимогами було отримання повного зрівняння у правах із поляками й вони, «хоча охочі допомогти своїм братам проти поган, але їх від цього утримували давніші неслухні, бо нерівні записи» у привілеях (Halecki, 1919: 451). Вдало вибраний момент, коли Польща потрапила у складне зовнішньополітичне становище, дозволив литовським посланцям досягнути своєї мети. В тексті нового унійного акту зазначалося, що він є «урочистим відновленням унії, за допомогою положень давніх актів, але лише таких, які були визнано за рівнозначно справедливими для обох сторін». Таким чином було уневажнено усі документи, які передбачали включення (інкорпорації) Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського. Однак, як наголошував історик, полякам вдалося «здобути перемогу, але не над литовцями, а над династією» Ягеллонів. Її він вбачав у встановленні порядку виборів короля та великого князя, що не міг відбуватися «без знання та ради» панів кожної із держав. Таким чином оминалося усі спадкові права династії Ягеллонів до престолів. Саме це історик називав ключовою відмінністю акту 1499 р. від попередніх унійних договорів. У підсумку вчений характеризував унійний договір, як «лише союз двох незалежних держав», де «не створювалося між ними жодного спільного чинника» (Halecki, 1919: 453).

Не погоджувався із думкою більшості своїх колег, які бачили в договорі 1499 р. лише своєрідний союз Королівства Польського та Великого князівства Литовського, Ф. Папе. Вчений вважав, що «пункт про взаємну участь обох сторін в справі спадкоємства трону є тим, що виходить поза межі союзів» (Parre, 1936: 121). Він змалював складний процес переговорів між польською та литовською сторонами й звертав увагу на факт відмови поляків від проєкту випрацюваного у Вільні. І лише після поразки Яна Ольбрахта у поході на Молдову та важке становище Олександра Ягеллончика у війні проти Москви змусили їх більш серйозно

взятись за справу нового об'єднання держав. Так у новому унійному договорі уже йшлося про необхідність погодження із радою панів та шляхтою Великого князівства Литовського, що на випадок смерті монарха не буде здійснено вибору польського короля, і навпаки – у таких же формулюваннях зазначалося про участь поляків у виборі великого князя. При цьому уже не обумовлювалась необхідність вибору монарха саме із династії Ягеллонів, який би правив у сусідній союзній державі. Таким чином обидва краї об'єднувались в обхід династичного принципу. Тут Ф. Папе, слідуючи за тезою сформульованою своїм колегою Л. Колянковським, наголошував, що цим актом «Ягеллони програли свій найважливіший постулат: намагання створити із Польщі та Литви уніфіковану спадкову монархію» (Рарре, 1936: 122). При цьому історик із сумом зауважив, що реалії майбутнього все ж вказували на потребу міцної спадкової влади, що як така могла дозволити Польщі уникнути багатьох внутрішніх конфліктів та інтриг зовнішніх ворогів. Іншою важливою проблемою, яку у наріжний камінь унійної політики ставили можновладці обох держав, була, як вказував дослідник, потреба організації спільної відсічі зовнішньополітичних небезпек. Такими виступали експансивні дії московського князя Івана III та потреба оборони від татарських набігів.

Доволі побіжно акт Мельницької унії висвітлив А. Левіцький. Вчений вважав, що Олександр Ягеллончик не дотримувався у внутрішній політиці доволі централізаторської політики свого батька Казимира та брата Яна Ольбрахта. Натомість він перебував під впливом у Литві руського князя Михайла Глинського, а у Польщі – канцлера Яна Лаского. Саме цим історик пояснював надання монархом значних привілеїв як для литовських, так і для польських магнатів. У цьому контексті він оцінював Мельницький акт, як вимушений тиском із боку можновладців. Таким чином науковець зазначав, що король обмежив свою владу ледь не до права лише очолювати сенат (Lewicki, 1923: 162). Вчений наголошував на рішучості литовської аристократії у підтримці політичного курсу, який мав слугувати лише блага їх вітчизни. Так магнати, які недавно без врахування польської позиції вибирали собі правителів, тепер оголосили, що із зброєю в руках будуть боротися за право великого князя Олександра посісти польський престол. Після його вибору на елекційному сеймі 1501 р. в Пйотркові було підтверджено пункти акту Городельської унії. Таким чином, як вказував історик, «Литва мала із Польщею творити єдине нероздільне тіло: обидві держави мали

мати спільного монарха, спільні мали бути союзи, привілеї та монета» (Lewicki, 1923: 152). Таким чином Пйотрковський унійний договір А. Левіцький оцінював як значний крок на шляху поєднання польського, литовського та руського народів.

Пйотрковсько-Мельницькі унійні домовленості 1501 р. Ф. Конечний розглядав у контексті боротьби за становлення громадянського суспільства в образі шляхетської демократії та його протиборства проти спроб встановлення магнатської олігархії. Втім, сам документ вчений вважав проявом перемоги великих можновладців, яким вдалося зупинити розвиток шляхетських сеймиків та підпорядкувати собі королівських чиновників у воєводствах. Таким чином «Польща ніби ставала поділена на кілька держав, з власним для кожної землі урядом, яким керували воєводи та каштеляни, що походили із найбагатших родів й керували там за спадковим правом» (Konieczny, 1903: 246). Це у свою чергу, як вважав історик, призводило до поділу країни «на ряд удільних державок, кинутих на ласку місцевої олігархії; замість одного короля мало з'явитися кількадесят королев'ят». Ці «королев'ята» мали в своїх уділах як законну владу, так і економічну перевагу, а «з'їзд цих королев'ят мав становити владу для цілої держави, де король отримував лише привілей засідати на чолі цих нарад». Вчений вважав, що зміцнення панування можновладців за рахунок монарха, які були запроваджені Олександром Ягеллоном на теренах Великого князівства Литовського ще в 1492 р., могли там сприяти суспільному поступу, адже таким чином для литовсько-руського суспільства це був крок у напрямку розвитку громадянського суспільства. Однак для Королівства Польського це був крок назад, адже там громадянське суспільство уже давно існувало, а магнати, яким тепер передавали владу, «уже виконали своє історичне завдання, а здійснивши його уже почали вироджуватися» (Konieczny, 1903: 245). Таку політику короля та великого князя Олександра Ф. Конечний, як і багато інших дослідників, пояснював значним впливом, який чинили на доволі слабкого характером монарха польські та литовські можновладці. У даному контексті він порівнював Олександра із Владиславом Ягайлом, який також знаходився під значним впливом могутніх дворян й збільшив їх впливи на управління державою.

С. Кутшеба бачив Віленську унію 1499 р. та Мельницьку унію 1501 р. спробами скріпити єдність Королівства Польського та Великого князівства Литовського, що стояла під постійною загрозою через утвердження там панування

окремих монархів. Це здійснювалось шляхом затвердження принципу спільного вибору короля, як ознаки об'єднання обох держав. Розглядаючи Віленську унію 1499 р. історик оцінював її як «акт свого роду лише союзу», який настільки ослабив зв'язок обох держав, що аж потребував нового акту, який би відновив більш тісні стосунки між ними. Саме таким він бачив Мельницьку унію 1501 р., яка намагалася відновити тісну унію. Однак вона, на думку вченого, все ж не мала справжнього успіху (Kutrzeba, 1917: 120).

В аналізі Мельницької унії О. Бальзер вважав її логічним продовженням великого проекту поетапного поглинання Королівством Польським Великого князівства Литовського. Однією із основних перешкод на цьому шляху вчений бачив існування інституції великокнязівської монаршої влади. Саме у акті 1501 р. історик вбачав цей доленосний крок по «формальному та інституційному» скасування державної незалежності Литви. Він стверджував, що існування великих князів після цього року фактично «суперечило діючому закону» й водночас не мало характеру самостійного правління, а були своєрідною «владою заступництва», як за часів князя Скиргайла, що фактично виступав заступником Ягайла у Великому князівстві (Balzer, 1913: 30). Усі етапи поступового зникнення литовської державності історик бачив «найкращим мірилом розкладової дії Городельської унії та її програми – внутрішнього перетворення та асиміляції Литви на зразок Польщі».

О. Халецький вказував, що Олександр Ягеллончик у переделекційних дебатах, як головний аргумент на свою користь, називав потребу збереження польсько-литовської унії і навіть її більш тісного оформлення. Зокрема великий князь наділив своїх делегатів на Пйотрковському елекційному сеймі та на переговорах із у Бельську не лише повноваженнями до вибору, але й для укладення нової унії. Передбачалося, що такий союзний договір вони мають право укласти на умовах державної рівноправності Великого князівства Литовського із Королівством Польським, але й «можливістю дописати артикули і постанови, корисні для обох держав» (Halecki, 1920: 6). Однак уже в пізніших своїх листах до польських можновладців литовський правитель вказував, що нова унія має бути укладена на принципах інкорпорації (Halecki, 1920: 7).

У баченні Ф. Папе, як і у О. Халецького, вибір Олександра Ягеллончика на польській престол був в очах польських еліт обумовлений потребами забезпечення унії між Великим князівством Литовським та Королівством Польським. Саме це,

як вказував історик, було аргументом краківських можновладців, щоб відмовити у елекції іншим кандидатам на трон. Також польська сторона відчувала потребу допомогти литовцям у важкій війні проти Москви й «не могла наразити себе на звинувачення погорди литовцями, що могло тих підштовхнути до відчайдушних дій, а навіть до пошуку допомоги серед ворогів» (Pappe, 1949: 48). Таким чином елекційний сейм, вибравши Олександра на нового короля, приступив до нарад по укладенню нового унійного договору.

Описуючи проекти та переговори кінця 1500 р. довкола тексту нового унійного договору, О. Халецький вказував, що як польська, так і литовська сторони почали активно вживати поняття «втілення», яке ледь не століття обережно замовчувалося. Таким чином здійснювався задум, за яким вибір Олександра на короля Польщі обумовлювався «унією та інкорпорацією» Великого князівства у склад Корони. Однак історик наголошував на специфіці використання даних термінів обома сторонами – так польські можновладці висвітлювали його згідно із традиціями інкорпорації Литви у склад Польщі, як це було здійснено за Владислава Ягайла, натомість литовці казали про «втіленню і з'єднанню королівства із князівством». У підсумку «перша формула робила із Великого князівства частину Корони, підпорядковану їй, то друга поєднувала Корону і князівство як рівнозначні складові частини у єдиному спільному тілі» (Halecki, 1920: 10). Саме цей останній варіант дозволив вирішити конфліктні ситуації із литовцями й увійшов в усі наступні польсько-литовські унійні договори. Таким шляхом вдалося вирішити тривалу державницьку та юридичну суперечку про взаємний статус Литви та Польщі й випрацювати компромісну формулу.

У баченні О. Халецького Пйотрковсько-Мельницька унія стала справжньою новацією в унійних польсько-литовських актах і започаткувала цілком новий період у стосунках між їх державами та народами. У ній йшлося про утворення «єдиного і неподільного тіла, де б був один народ, одна нація, одно братерство і спільні наради» (Halecki, 1920: 12). Передбачалося встановлення практики спільних нарад по виборах спільного володаря з повністю рівною у них участю представників Польщі та Литви. Втім, детально розглядаючи реальні наміри сторін, які відповідали їх тогочасним інтересам, науковець вказував, що на практиці ніхто не планував створювати, за пунктом про «спільну раду», єдиного сейму, адже в обох країнах вони значно відрізнялися від себе. Форму, згідно якої мали відбуватися згадані

наради, в документах не було окреслено, тому поступово склалася практика участі делегатів від Литви у засіданнях коронного сейму та навпаки. Таким чином характеризуючи унію 1500–1501 рр. О. Халецький використовував юридичне поняття «реальної унії», яка мала прийти на зміну персональній унії. Пізніше усі ці положення були повторені і у акті Люблінської унії 1569 р. й виявились настільки вдалим, що проіснували без змін та потреби якихось відновлень унійних договорів аж до кінця існування польсько-литовської Речі Посполитої в кінці XVIII ст.

Ф. Папе наголошував, що наріжним елементом, який був новацією в подібних польсько-литовських домовленостях, став пункт про спільний вибір єдиного монарха для обох держав, скасовуючи таким чином існування окремого правителя Литви. Попри це науковець вказував, що Корона «не багато цим актом здобула», адже в документі не йшлося про парламентську унію, зібрання спільних сеймів, а лише про скликання польсько-литовських зібрань при якихось конкретних важливих справах (Parre, 1949: 48). Подібно і самі Ягеллони послаблювали своє становище через втрату суверенного права розпоряджатися землями Великого князівства й тепер їх присутність на престолі польсько-литовської держави все-ціло залежала від вибору можновладців, а саме польських панів, що мали більшість на таких елекційних сеймах. Окремими елементами нового унійного акту були обітниця взаємної військової допомоги та навіть проекти запровадження єдиної монети.

На відмінностях між Пйотрковською та всіма попередніми уніями звертав увагу Л. Колянковський. Історик вказував, що загалом вона повторювала попередні домовленості 1446 р. із відмовою від інкорпорації та із збереженням принципу рівноправного зв'язку двох незалежних держав. Відмінністю, на яку акцентував вчений, було позбавлення Ягеллонів їх спадкових прав до Великого князівства Литовського – відтепер спільною польсько-литовською державою мав правити єдиний виборний монарх (Kolankowski, 1936: 174). Також сенат фактично перебрав на себе усю виконавчу владу в Польщі, залишивши короля «безсилим очільником коронної ради».

У загальній оцінці Пйотрковсько-Мельницької унії Ф. Папе вказував, що навіть для багатьох її сучасників вона сприймалася як «безпрецедентно безсоромний» акт, що не лише був важкий для монарха, але й ображав його гідність. Такими його елементами були положення про фактичне панування магнатів у сеймових судах, обмеження накладені на короля у вільному розпорядженні

державними посадами. Однак найбільш дразливим був пункт, згідно якого аристократи могли «відмовити королеві у послузі, у випадку, якщо б він відмовив комусь із достойних осіб у справедливості або щось проти станів речі посполитої [аристократії. – Ю.М.] вчинив» (Parre, 1949: 50). Вчений вважав, що ця ідея була дописана у текст документу канцлером Кшеславом Курозвенцьким, що почерпнув її із угорської «Золотої булли» Андраша II. Також і на сам вступ Олександра Ягеллончика на польський престол накладалися умови його присяги на цьому унійному договорі й зобов'язання монарха втілити Велике князівство Литовське до складу Корони.

Причини розколу, який настав незабаром після укладення Пйотрковсько-Мельницької унії, О. Халецький віднаходив у відкладенні впровадження у життя методів, якими можна було забезпечити її реалізацію. Історик зазначав, що прописані в унійних документах заходи по складенню присяги на вірності союзу загалу шляхти та посадовців насправді не були обов'язкові. Таким чином присягу склали лише трохи більше двадцяти литовських аристократів, що були на переговорах у Мельнику. Від решти ж цього наразі не вимагали. Наступні ж історичні події були для литовців, які початково стали ініціаторами договору 1501 р., певним розчаруванням й підштовхнули до відходу від домовленостей (Halecki, 1920: 19). Зокрема збройна допомога Польщі у війні проти Москви виявилась недостатньою й тимчасово не такою необхідною. Литовці, після підписання миру з Іваном III в 1503 р., зрозуміли, що союз із Польщею не забезпечує їх від поразки, натомість цей же договір із Московією послаблював необхідність пошуків допомоги з боку поляків. Ці всі обставини посприяли розколу литовських можновладців на угруповання. Опозицію до правлячих кіл, які показали свою неспроможність у захисті руських земель від московської та татарської небезпеки, очолив князь Михайло Глинський. Вона ж і виступила проти усіх творінь великокнязівського двору, головним із яких і була Пйотрковсько-Мельницька унія.

Іншим ж фактором, що послаблював унію, на який вказував О. Халецький, була «нехитість династії Ягеллонів до засадничого пункту про спільну елекцію» (Halecki, 1920: 18). Так брати короля Олександра, Владислав та Сигізмунд, намагались переконати його уневажнити унійний договір, який порушував спадкові права їх роду до Великого князівства Литовського. Вчений змалював події та ідеї, які використовувалися угорським королем Владиславом II Ягеллончиком

у дискусіях довкола династичних прав та їх заперечень послами, які представляли Королівство Польське. Історик погоджувався із аргументами краківських дворян, які стверджували, що члени роду Гедиміна втратили свої права до батьківського спадку через акт Ягайла укладений ним у Крєві. З іншого ж боку він вказував на слушність Владислава, який посилався на акти 1440 та 1499 рр., згідно з якими Велике князівство Литовське було виділено в окреме князівство, а первинна його інкорпорація у склад Корони перестала бути чинною, на що погодилася сама польська сторона (Halecki, 1920: 28). Однак дослідник відмовляв монарху у слушності його твердження, що польська шляхта має право вибирати собі короля лише у випадку повного вигасання династії Ягеллонів.

У виборі литовськими можновладцями молодшого Олександрового брата, Сигізмунда, на великокнязівський престол у Вільні О. Халецький бачив актом розриву Пйотрковсько-Мельницької унії 1501 р. Вчений вважав, що це відбулося внаслідок порушення головного пункту унійного договору, який передбачав лише спільні вибори єдиного для Польщі та Литви монарха. Втім вчений зауважив, що попри формальний розрив унії, литовська сторона бажала таким чином лише забезпечити вибір Сигізмунда I на польський королівський престол. Можновладці, що вдалися до цього, намагалися виправдати свій вчинок посиленням на умови унії 1499 р. й формально повідомили польську сторону про вибори та запросили на них її представників (Halecki, 1920: 39).

У піднесених виразах характеризував унійні домовленості 1499–1501 рр. Б. Лімановський. Вчений вважав, що на сеймі в Пйотркові та з'їзді у Брєсті було відновлено постанови Городельської унії 1413 р. А при обранні королем Олександра Ягеллончика литовське посольство просило у поляків згоди бути із ними «одним братським суспільством», що і мало наслідком новий унійний договір. Його, як і увесь унійний процес, як вважав дослідник, обидва народи тоді визнавали «корисним та потрібним» (Limanowski, 1916: 26).

Висновки. Процес укладення унійних договорів між Королівством Польським та Великим князівством Литовським 1499–1501 рр. привертав увагу багатьох чільних представників польської історичної науки, що працювали у кінці XIX століття й до 1939 року. Для більшості дослідників період зламу XV та XVI століть був часом послаблення процесу зближення обох державних утворень, тенденцію до чого вони виявляли ще з 1430-х рр. Для багатьох вчених нові унійні акти 1499 р. та Пйотрковсько-Мельницькі договори 1501 р. були за своєю суттю фактично договорами про союз між суверенними державами. Причину цього часто віднаходили у послабленні польської сторони, яка зазнавала ряду зовнішньополітичних невдач й не могла достатньо допомагати Литві, та страждала на відсутність рішучих талановитих лідерів, які б просували ідею тіснішого об'єднання. Натомість серед литовсько-руських еліт, як вважали історики, утверджувалось розуміння своєї сили та потреби боротьби за збереження суверенітету Великого князівства Литовського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chodynicki K. Przegląd badań nad dziejami Litwy w ostatnim dziesięcioleciu (1920–1930). *Kwartalnik Historyczny* 49 (1930) S. 273–300.
2. Bardach J. Krewa i Liblin. Z problemów Unii Polsko-Litewskiej. *Kwartalnik Historyczny* LXXVI, 1969, z. 3. S. 584–619.
3. Frost R. Oksfordzka historia Unii Polsko-Litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569. Poznań : Rebis, 2018. 846 s.
4. Lewicki A. Zarys historii Polski i krajów ruskich. Kraków : Nakładem autora, 1884. 324 s.
5. Lewicki A. Zarys historii Polski. Warszawa : Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1923. 488 s.
6. Bobryński M. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1927. 332 s.
7. Halecki O. Dzieje Unii Jagiellońskiej. T. I. W wiekach średnich. Kraków : Akademia Umiejętności, 1919. 482 s.
8. Koneczny F. Dzieje Polski za Jagiellonów. Kraków: Nakładem Krak. Towarzystwa oświaty ludowej, 1903. 358 s.
9. Pappe F. Jan Olbracht. Kraków Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936. 256 s.
10. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. T. I. Korona. Lwów: Nakładem księgarni polskiej Bernarda Połoniczkiego, 1917. 292 s.
11. Balzer O. Unia Horodelska. Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1913. 32 s.
12. Halecki O. Dzieje Unii Jagiellońskiej. T. II. W XVI wieku. Kraków : Akademia Umiejętności, 1920. 386 s.
13. Pappe F. Aleksander Jagiellończyk. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1949. 120 s.
14. Kolankowski L. Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne. Lwów : Skład główny w księgarni Gubrynowicz i syn, 1936. 374 s.
15. Limanowski B. Dzieje Litwy. Warszawa : Towarzystwo wydawnicze w Warszawie, 1916. 68 s.

REFERENCES

1. Chodynicki K. (1930). Przegląd badań nad dziejami Litwy w ostatnim dziesięcioleciu (1920–1930). [Review of research on the history of Lithuania in the last decade (1920–1930)]. *Kwartalnik Historyczny*. 49. S. 273–300. [in Polish].
2. Bardach J. Krewa i Liblin. Z problemów Unii Polsko-Litewskiej (1969). [Krewa and Liblin. From the problems of the Polish-Lithuanian Union]. *Kwartalnik Historyczny* LXXVI. Z. 3. S. 584–619. [in Polish].
3. Frost R. (2018). Oksfordzka historia Unii Polsko-Litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569. [Oxford history of the Polish-Lithuanian Union. Establishment and development 1385–1569]. Poznań: Rebia. 846 s. [in Polish].
4. Lewicki A. (1884). *Zatys historii Polski i krajów ruskich*. [Review history of Poland and Russian countries]. Kraków : Nakładem autora. 324 s. [in Polish].
5. Lewicka A. (1923). *Zatys historii Polski*. [Review of Polish history]. Warszawa : Nakładem Gebethnera i Wolffa. 488 s. [in Polish].
6. Bobryński M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. [The history of Poland in outline]. Warszawa : Nakładem Gebethnera i Wolffa. 332 s. [in Polish].
7. Halecki O. (1919). *Dzieje Unii Jagiellońskiej*. T. 1. W wiekach średnich. [History of the Jagiellonian Union. T. 1. In the Middle Ages]. Kraków : Akademia Umiejętności. 482 s. [in Polish].
8. Koneczny F. (1903). *Dzieje Polski za Jagiellonów*. [History of Poland under the Jagiellon dynasty]. Kraków : Nakładem Krak. Towarzystwa oświaty ludowej. 358 s. [in Polish].
9. Pappé F. (1936). *Jan Olbracht*. [Jan Olbracht]. Kraków Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności. 256 s. [in Polish].
10. Kutrzeba S. (1917). *Historia ustroju Polski w zarysie*. T. I. Korona. [History of the Polish political system in outline. T. I. Kingdom]. Lwów : Nakładem księgarni polskiej Bernarda Połonieckiego. 292 s. [in Polish].
11. Balzer O. (1913). *Unia Horodelska*. [Union of Horodlo]. Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności. 32 s. [in Polish].
12. Halecki O. (1920). *Dzieje Unii Jagiellońskiej*. T.II. W XVI wieku. [History of the Jagiellonian Union. T. II. In the 16th century]. Kraków : Akademia Umiejętności. 386 s. [in Polish].
13. Pappé F. (1949). *Aleksander Jagiellończyk*. [Aleksander Jagiellonczyk]. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. 120 s. [in Polish].
14. Kolankowski L. (1936). *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*. [Polska Jagiellonów. Political history]. Lwów : Skład główny w księgarni Gubrynowicz i syn. 374 s. [in Polish].
15. Limanowski B. (1916). *Dzieje Litwy*. [History of Lithuania]. Warszawa : Towarzystwo wydawnicze w Warszawie. 68 s. [in Polish].